

KLAIPĖDA ISTORIJOS KONTEKSTUOSE

KAS, SU KUO IR KAIP LYGINTINA LIETUVIŲ (LIETUVOS VALSTYBĖS) IR KITŲ BALŲ CHRISTIANIZACIJOJE?

Marius Ščavinskas

Įvadas: problemos įvardijimas

Apibūdinant christianizacijos procesą¹ (neretai net vengiant christianizacijos termino, jam priešpriešinant baltų arba Lietuvos krikšto terminą²) apsiribojama konstatavimu, esą pirmieji misionieriai baltų kraštuose pasirodė X a. pab. – XI a. pr., kad krikščionybė į baltų kraštus buvo nešama ant kalavijo ašmenų, o visos šios mintys apibendrinamos pirmųjų vyskupijų Vilniuje ir Medininkuose (Varniuose) įsteigimu, pirmųjų parapijų tinklo susiformavimu, bažnytinės žemėvaldos susikūrimu³. Visi šie teiginiai dažniausiai būna pateikiami kalbant apskritai apie visus baltus, nesiekiant šių procesų lyginti su kitais, vykusiais kaimyniniuose kraštuose⁴. O jei ir lyginama, apsiribojama skirtingų baltų genčių (pavyzdžiui, lietuvių ir prūsų) palyginimu. Tai vadinamasis „vidinis“ lyginimas, tad apie bendrą dėsningumą arba skirtumą, būdingų ne tik baltų regionui (Rytų Pabaltijui), bet ir kitiems (nebaltiškiems, Europos) kraštams, nustatymą faktiškai iki šiol nekalbėta. Šiuo atveju vadinamojo lietuviškosios istoriografijos įdirbio taip pat nesama.

Gali kilti pagrįstas įtarimas, kad tai dirbtinai sukurta problema, esą užtenka žinoti bent tai, kas vyko savaime „baltiškajame“ kieme, visą šį žinojimą pritempiančią, jeigu jau taip reikia, prie kitų kraštų tokiomis bendromis frazėmis kaip „baltų kraštuose, kaip ir Vakarų Europoje...“ arba „Lietuvoje, kaip Lenkijoje ir kitose Vidurio Europos šalyse...“. Tokios frazės ypač mėgstamos tų, kurie nori parodyti tikrą ar tariamą Lietuvos ar viso baltų gyvenamojo masyvo išskirtinumą, unikalumą, nesiimdami atlikti jokios lyginamosios analizės (mes nekalbame apie tuos, kurie šio uždavinio imasi). Taip ne tik

¹ Christianizacija laikome krikščionybės plėtros į nekrikščioniškus kraštus procesą, kurio sudėtinės dalys yra misijos, krikščioniškų gyvenimo normų įtvirtinimas ir bažnytinės organizacijos (vyskupijų, parapijų) sukūrimas. Išsamiau – Katolizmas, Poznań, 1989, s. 271. Toks požiūris jau atsiranda ir mūsų istoriografijoje, plg. *Christianity in Lithuania* (ed. D. Baronas, L. Jovaiša, M. Paknys, E. Raila, A. Streikus), Vilnius, 2000, p. 50. Kiti užsienio tyrinėtojai christianizacijos terminą išplečia – į jį įtraukia ir krikščioniškosios valstybės sukūrimą (šalia bažnytinių institutų) bei naujojo tipo ekonominis santykius, plg. N. Blomkvist, *The discovery of the Baltic. The reception of a Catholic World-System in the European North (AD 1075–1225)*, Leiden–Boston, 2005, p. 10–11; 25–29; taip pat apie naujojo tipo visuomenių atsiradimą bei ekonomikos įtaką p. 262–279 ir kt. (toliau – Blomkvist...).

² Žr. naujausią literatūrą – Z. Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, Vilnius, 2004, p. 30; 52; 54–55 ir kt. Archeologai vartoja christianizacijos terminą, bet neretai kaip Lietuvos krikšto termino sinonimą, plg. E. Svetikas, *Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai*, Vilnius, 2003, p. 157; 159. Tarpukariu buvo vartojamas christianizacijos terminas, plg. M. Andziulytė-Ruginienė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, Kaunas, 1937.

³ Šios literatūros išvardijimas – ne mūsų straipsnio tikslas.

⁴ Paminėtinos kelios išimtys, daugiausia archeologų darbai. E. Svetikas, „Rozetinės segės: tipai, simbolika ir paskirtis“, *Iš baltų kultūros istorijos. Skiriama Adolfo Tautavičiaus 75-mečiui*, Vilnius, 2000, p. 173–187 (toliau – Svetikas, „Rozetinės...“); E. Svetikas, „Mirusiųjų pinigai Lietuvoje XIV a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje: krikščioniškas laidojimo paprotys ir jo semantika“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1999 metai*, Vilnius, 2000, p. 26–48 (Svetikas, „Mirusiųjų...“).

vengiama vadinamojo „išorinio“ lyginimo, regionalizavimo, bet net nesiimama formuoti tokio pobūdžio klausimų.

Tad šio darbo tikslas – identifikuoti problemą remiantis keliais parametrais:

1) kokius istorinius objektus ar subjektus reikėtų lyginti tarpusavyje nagrinėjant christianizacijos procesą? Ko gera, neužtenka deklaruoti, kad Lietuva (taigi ir baltai) yra Vidurio Europos, arba – kaip neretai teigiama – Vidurio Rytų Europos šalis, kad ir čia, ir ten vykę procesai buvę (beveik) identiški. Pirminė problema yra ta, ar mes kalbame apie istorinius objektus ar apie subjektus, o tai, kaip žinoma, nėra vienas ir tas pats. Šiuo atveju lietuviai vieninteliai iš baltų buvo sukūrę savo valstybę, t. y. tapę istorijos subjektais. Jų christianizacijos procesas taip pat pasisuko kitu kampu nei likusių baltų. Taigi pirmiausia reikėtų identifikuoti patį baltų gyvenamąjį masę, o tik po to kalbėti apie jo lyginimą arba su kitais regionais (nebaltais), arba tarpusavyje, tarp baltų genčių, išskiriant savarankišką valstybių kūrimąsi ir jų christianizaciją bei nukariantų kraštų christianizaciją;

2) identifikavę, kas buvome christianizacijos proceso atžvilgiu, galime kelti klausimą, su kuo visa tai lygintina. Akivaizdu, jog vidiniu „lyginimu“ gaunami rezultatai gali nesutapti su tais, kurie gaunami lyginant baltų kraštus su nebaltiškais. Bet norint gauti net šiuos skirtingus rezultatus (tiesa, prieš tai reikia įrodyti, kad jie galimai skirtingi) reikia nustatyti, su kuo galima komparatyvistika. Lietuvių „iškritimas“ iš bendro baltų christianizacijos proceso verčia ieškoti analogijų kituose, nebaltiškuose kraštuose;

3) sprendžiant, ką su kuo galima lyginti, neišvengiamai atsiremama į klausimą, o kaip visa tai reikia daryti?

4) ar korektiškas „taikių“ lenkų misijų priešpriešinimas „karinėms“ vokiečių misijoms⁵, faktiškai eliminuojantis ankstesnius tris klausimus⁶?

Mūsų atveju tesieksime apibrėžti, apie ką ir kaip kalbama, idant apskritai įvyktų koks nors susikalbėjimas ir būtų įmanomas paprasčiausias lyginimas.

Kas, arba identifikacijos keblumai

Kad ir kaip būtų keista, lietuviškojoje istoriografijoje iki šiol mėgstama prisidengti anoniminėmis baltų gentimis, darant loginę išvadą, kad tas ar kitas reiškinys, procesas yra analogiškas visiems baltams (mes nekalbame apie priešistorę). Tyrimai rodo, kad ne visada galime kalbėti apie analogijas⁷. O tai reiškia, kad reikėtų iškristalizuoti mums rūpimą christianizacijos procesą, remiantis ne tik regioniniais parametrais, bet ir chronologiniais.

Baltų gentys į christianizacijos procesą buvo įtrauktos sąlygiškai anksti – X a. pab. – XI a. pr. Tai pirmiausia siejame su geriausiai šaltinių nušviestomis šv. Adalberto-Vaitiekaus ir šv. Brunono Kverfurtiečio misijomis⁸. Sakydami „anksti“, turime omenyje ne tiek beveik analogiškus procesus, vykusius visoje toje geografinėje erdvėje, vėliau gavusioje Naujosios Europos pavadinimą, kiek nepaprastai ilgai užtrukusį patį christianizacijos procesą (kulminaciniais taškais laikydami ne tik Min-

⁵ L. Koczy, „Misje polskie w Prusach i na Pomorzu za czasów Bolesławów, Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej“, *Antologia tekstów* (wyboru dokonał i opracował G. Labuda), Warszawa, 1997, s. 152–153.

⁶ Lenkų misijų karinis pobūdis – nereikalaujanti diskusijų realija. Tačiau ir Lietuvos *apkrikštijimas* (o ne krikštas ar apsikrikštijimas), kaip tai daro, pvz., J. Fijalekas, yra ne kas kita, kaip valstybingumo sunaikinimo siekio dirbtinis supriešinimas su nukariavimu, žr. J. Fijalek, *Kościół rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu pod koniec Rzeczypospolitej, Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa, Lublin, Łódź, Kraków, 1914, p. 36–333.

⁷ A. Nikžentaitis, „Kunigaikščiai XIII amžiaus Baltijos kraštų visuomenėse, Lietuva ir jos kaimynai“, *Nuo normanų iki Napoleono*, Vilnius, 2001, p. 69–73; 74–78.

⁸ Šiems misionieriams skirta didžiulė istoriografija. Paminėtini Z. Ivinskis, „Lietuvos istorijos šaltiniai“, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 1995, t. III, p. 91–108; E. Gudavičius, „Šv. Brunono misija“, *Darbai ir dienos*, 1996, nr. 3 (12), p. 115–128 (toliau – Gudavičius, „Šv. Brunono...“); D. Baronas, „Paskutinė šv. Brunono Kverfurtiečio misija geopolitikos kontekste“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001, Vilnius, 2002, t. 2, p. 5–34. Plg. naujausią istoriografinę apžvalgą – R. Šiūlys, „Šv. Brunono Kverfurtiečio misija“, *LKMA Metraštis*, 2000, t. 17, p. 7–52.

daugo krikštą, bet ir XIV a. pab. – XV a. pr. Lietuvos christianizacijos akciją, vykdytą valdovų Jogailos ir Vytauto Didžiojo).

Bet tuomet, iki Lietuvos valstybės susidarymo XIII a. pirmojoje pusėje, šios baltų gentys buvo istorijos objektai. Istorijos subjektu iš daugybės genčių tapo tik vieninteliai lietuviai⁹. Dėl vėlesnių procesų dalis baltų genčių įėjo į lietuvių sukurtą valstybę (tai įvyko XIII a. antrojoje pusėje – XIV a.¹⁰), bet didžiuma baltiškojo masyvo, ypač vakarinė dalis, buvo nukariautos, jos istoriniu subjektu taip ir netapo.

Tad pagrindinė (šiuo atveju) identifikacijos problema, – ar galima (o jei taip, tai koku mastu ir kiek) lyginti istorijos objektą su istorijos subjektu? Tiksliau šis klausimas skiltų į dar kelis smulkesnius:

- 1) koku mastu ir kiek galima lyginti tarpusavyje baltų gentis iki Lietuvos valstybės susidarymo?
- 2) ar galime lyginti baltų genčių christianizacijos procesą su Lietuvos christianizacijos procesu?
- 3) ar pastarasis lyginimas reikštų buvus mažiausiai du christianizacijos procesus visame baltų gyvenamame areale, ar tai vienas ir tas pats procesas, tik veikiamas skirtingų veiksmų?

Iki Lietuvos valstybės susidarymo visos baltų gentys buvo istorijos objektai, tad jų tarpusavio lyginimas, analogijų ir skirtumų ieškojimas yra suprantamas, tiesa, atsižvelgiant į vakarų ir rytų baltų genčių natūralią takoskyrą. Pirmieji misionieriai buvo bendros *renovatio imperii Romani* doktrinos vykdytojai, inspiruoti imperatoriaus Otono III politikos¹¹. Apie kokią nors christianizacijos proceso diferenciaciją iki XIII a. pirmosios pusės vargu ar galime kalbėti. Tiesa, galime kalbėti apie skirtingas geografines christianizacijos kryptis (tarkime, Baltijos jūros rytinė pakrantė buvo ne tik vokiečių, bet ir danų, iš dalies – lenkų misijų veiklos laukas). Galime kalbėti ir apie krikščioniškųjų misijų ir Kryžiaus karų doktrinos tarpusavio koreliaciją, kurią nulėmė skirtingi požiūriai į christianizacijos procesą, noras užkariavimų politiką pridengti krikščionybės platinimo skraiste ir pan.

Šiuos skirtumus lėmė toli gražu ne tik išorės veiksnys (pavyzdžiui, Vokiečių ordino atsikraustymas ar mongolų-totorių užkariavimai), bet ir vidiniai politiniai-socialiniai procesai. Šie procesai vakarų baltams nesuvaldinavo pozityvaus vaidmens, leidusio žengti link savos valstybės sukūrimo, kaip nutiko su lietuviais¹².

Christianizacija ir vietos politinis elitas

Iki karinių ordinų atsikraustymo ir Lietuvos valstybės susidarymo misionieriai susidurdavo su daugeliu genčių ir joms atstovaujančiais politiniais lyderiais¹³. Šių lyderių politinis svoris vakarų ir rytų baltų visuomenėse jau buvo nevienodas, bet kadangi nė viena iš baltų genčių nebuvo virtusi istorijos subjektu, darančiu įtaką likusiam regionui, šių politinių lyderių politinės aspiracijos nesiekė kokių nors globalesnių intencijų (pavyzdžiui, sukurti valstybę). Misionieriai turėjo prisitaikyti prie šios situacijos, bet bendra christianizacijos linija, kuomet pirmiausia buvo deramasi su kažkuriuo politiniu lyderiu, idant jis *su saviškiais* priimtų krikščionybę, nepakito. Štai šv. Brunonas derasi su Netimeru, o derybas vainikuoja sėkmingas ugnies stebuklas, tarsi legitimuojantis naująją situaciją. Neabejotina, kad toliau vykęs Netimero ir jo vyrų krikštas bei tolesnė Brunono veikla (ėjimas į kitą žemę), buvo sankcionuota genties politinio lyderio ir jo vadovaujamos „tautos“ susirinkimo¹⁴. Tokio sankcionavi-

⁹ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 35–36.

¹⁰ A. Nikžentaitis, *Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*, Klaipėda, 1996, p. 83–88.

¹¹ Gudavičius, „Šv. Brunono...“, p. 116–118.

¹² A. Mickevičius, „Valstybingumo pradžios problema vakarų baltų teritorijose“, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 233–245; A. Mickevičius, *Normanai ir baltai IX–XII a.*, Vilnius, 2004, p. 87–103. Plg. V. Žulkus, „Baltų visuomenė ankstyvaisiais viduramžiais“, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 19–26; 28.

¹³ Kaip juos konkrečiai įvardyti – didžiulė problema, nes vienas politinis lyderis nėra lygus kitam.

¹⁴ *Pomniki dziejowe Polski* (wyd. A. Bielowski), Warszawa, 1960, t. I, s. 328 (Petro Damiano reliacija): „[...] Verumtamen si vis vera credi quae asseris, erigantur duae excelsae lignorum catastae, brevissimo a seinterstitio separatea; et igne subposito cum vaporatae fuerint, ita ut utriusque struis unus ignis esse videatur, tu transi per

mo siekė ir vėlesni misionieriai, veikę abipus Dauguvos¹⁵. O prisiminus likusios Europos christianizacijos procesą, tokie misionierių ir genčių vadovų tarpusavio santykiai nebuvo kažkuo nauji ar ypatingi. Beje, tokio sankcionavimo savo veiklai misionieriai siekdavo ir iš istorinių subjektų valdovų – politinės struktūras valdžiusių ir savo valdžią legitimuoti siekiančių vietinių karalių.

Tačiau šių karalių (tiesa, dažniausiai oficialiai pagal lotyniškąją tradiciją ir nekartuotų) politinis svoris, jų politinės aspiracijos buvo kitokio saviraiškos lygio, ir misionieriai į tai atsižvelgdavo. Vienas reikalas tartis su kiekvienos genties vaduku ir visiškai kitas reikalas su asmeniu, kuriam paklūsta tie genties vadukai. Skirtingas valdžios galių santykis lėmė ir skirtingus sprendimus (pavyzdžiui, Mindaugas galėjo sau leisti reikalauti priklausyti tik nuo popiežiaus vyskupo¹⁶, tuo metu nė vienas kitas baltų genties politinis vadovas to negalėjo. O ką reiškia savarankiškos vyskupijos turėjimas, aiškinti nereikia). Tai svarbus niuansas, leidžiantis lietuvių christianizacijos proceso nesuplakti į vieną procesą kartu su likusiomis baltų gentimis.

Christianizacija ir valdžios legitimacija

Kitas svarbus niuansas, išryškinantis lietuvių ir kitų baltų genčių christianizacijos proceso skirtumus, – tai ne tik pats faktas, kad lietuviams pavyko sukurti valstybę, bet ir tai, kad dauguma baltų genčių buvo įtrauktos ne į Lietuvos valstybę, bet į svetimų užkariautojų politines struktūras. Vakarų baltai tapo Vokiečių ordino nukariautais valdiniais be jokių politinių-religinių aspiracijų. Jie negavo jokios savo valdžios legitimacijos, nes ją užgrobė Ordinas, teisindamas savo veiksmus Baltijos jūros rytinėje pakrantėje. Tiksliau apie politines christianizacijos proceso aspiracijos gijas, vedančias į vietinių vadukų valdžios legitimaciją, jos išaukštinimą (visa tai vyksta tik krikšto dėka be užkariavimo priemonių) vakarų baltuose (kaip ir tarp Livonijos finougrų genčių), mes negalime kalbėti. Tuo metu Mindaugo Lietuvos (juo labiau Gedimino ar Jogailos, ką rodo derybos¹⁷) vaizdas yra visiškai kitoks: Mindaugas legitimuoja savo valdžią pačiu aukščiausiu būdu – gaudamas karūną. Per krikštą karūną gauna ir Jogaila, t. y. valdžios legitimacija taip pat gaunama.

medium. Quod si laesus ex aliqua parte fueris, ipsis te penitus consumendum ignibus tradimus. Sin autem, quod credi non potest, sanus evaseris, omnes nos Deo tuo absque ulla difficultate credemus. Cumque hoc faedus non solum Bonifatio set et cunctis qui aderant gentilibus placuisset [...] Tunc rex (Netimeras – M. Š.) et ceteri, qui huic spectaculo interfuerant, catervatim se ad pedes beati viri proiciunt, indulgentiam lacrimabiliter petunt, baptizari se instantissima supplicatione deprecant. Coepit itaque tanta gentium multitudo ad baptismum confluere, ut vir sanctus ad spatiosum quendam lacum pergeret et in ipsa aquarum habundantia populum baptizaret [...].“ s. 230 (Viperto reliacija): „Rex vero hoc videns factum mirabile cum trecentis viris credidit deo velociter, et accipit baptismum penitentiae [...]“.

¹⁵ Geriausias pavyzdys – pirmojo Livonijos vyskupo Meinchardo prašymas Polocko kunigaikščio leisti vykdyti misijas tarp lyvių, žr.: *Scriptores rerum Germanicarum. Heinrici Chronicon Livoniae* (ed. L. Arbusov, A. Bauer), Hannoverae, 1955, p. 2 (toliau – *Heinrici Chronicon...*): „Accepta itaque licencia prefatus (Meinchardas – M. Š.) sacerdos a rege Woldemaro de Ploceke (turima omenyje Polocko kunigaikštis Vladimiras – M. Š.), cui Lyvones adhuc pagani tributa solvebant [...]“. Tokio leidimo Polocko kunigaikštis reikalavo ir iš Rygos vyskupo Alberto 1212 m., tvirtindamas, kad tik nuo jo valios priklauso leidimas krikštyti ar nekrikštyti lyvius, *Heinrici Chronicon...*, p. 103: „Rex (Polocko kunigaikštis – M. Š.) vero modo blanditiis, modo minarum asperitatibus episcopum conveniens, ut a Lyvonum baptismate cessaret, rogavit affirmans in sua esse potestate, servos suos Lyvones vel baptizare vel non baptizatos relinquere“.

¹⁶ *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių* (sud. A. Dubonis, D. Antanavičius, D. Baronas, R. Petrauskas), Vilnius, 2005, p. 74 (toliau – *Mindaugo knyga...*) (pop. Inocento IV 1254 IX 3 bulė Lietuvos vyskupui Kristijonui dėl ištikimybės priesaikos šv. Sostui): „[...] rodydami pagarbą minėtam karaliui [...] norime, jog ten (Lietuvoje – M. Š.) būtų tik Romos popiežiui pavaldus vyskupas. Kadangi minėtas karalius vėliau nuolankiu raštu paprašė Mūsų (šis Mindaugo laiškas nėra išlikęs – M. Š.), kad šiuo reikalu pasirūpintume Apaštalų Sosto valia, Mes, priitardami jo prašymams, nusprendžiame [...]“. Plg. Inocento IV 1254 IX 20 bulė Kristijonui dėl tiesioginio pavaldumo šv. Sostui, *Mindaugo knyga...*, p. 75–76.

¹⁷ A. Nikžentaitis, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės užsienio politikos veiksmų programa XIV a. – XV a. I pusėje ir jos įgyvendinimas“, *Lithuanistica*, 1990, nr. 3, p. 31–40.

Šiuo atveju negalime apeiti pačios christianizacijos politinės doktrinos, kuri kito. Neužmirškime, kad šv. Augustinas iš principo pritarė karui Dievui liepus, o kryžiaus karų veiksnys buvo susiformavęs ir didvyrio, ir riterio kodekso prestižas¹⁸. Tamplierių ordino regulos kūrėjas šv. Bernardas Klervietis traktate *De laude novae militiae* (1131–1132 m.) propagavo sujungti vienuolius su riteriais, nešamą Dievo žodį su į Kristaus priešus nukreiptu kalaviju¹⁹. Į teologizuotą doktriną vadinamosios karinės misijos susiformavo per kelis šimtmečius, taigi juo labiau reikia skirti vėlesnę vėlyvųjų viduramžių karinio ordino valstybės sukūrimo koncepciją, igavusią bendraeuropinį mastą (šios koncepcijos apologetika – Petro Dusburgiečio kronika²⁰).

Aiškumo dėlei reikėtų skirti dvi legitimacijos formas – vidinę ir išorinę. Vidinė skirta valdžios legitimavimui savo „tautos“ akyse, tuo metu išorinė – kitų istorijos subjektų atžvilgiu. Jeigu pagonis valdovas savo valdžios legitimaciją yra gavęs vidinės formos kontekste, jam pereinant į krikščionybę toji valdžia nenustoja galios: pavaldinys privalo paklusti savo valdovui, ir jei pastarasis keičia religiją, turi keisti ir jis. Pavyzdžiui, Norvegijos karalius Olafas be didelių skrupulų baudė mirties bausme visus tuos savo pavaldinius, kurie nesutiko priimti krikščionių tikėjimo²¹. Arba štai vietinis vakarų slavų valdovas Gotšalkas tarp savo pavaldinių abodritų genčių labai intensyviai ir įvairiomis priemonėmis (tarp jų ir prievartos) skleidė krikščionybę, o tai sukėlė 1066 metų šių genčių sukilimą²². Asmeniškai Pamaro kunigaikštis Vratislavas rūpinosi krikščionybės skleidimu tarp savo pavaldinių dar iki šv. Otono Bambergiečio misijų į šį arealą²³. Pagaliau Lietuvos valdovas Jogaila įsakė „[...] visus abiejų lyčių lietuvius bet kurio luomo ar padėties mūsų valdžioje esančius [...]“ privesti prie krikščionybės, neatmetant ir prievartos formų²⁴. Tą patį deklaravo ir didysis kunigaikštis Vytautas²⁵. Tad ir priėmęs krikščionybę valdovas likdavo tuo pačiu valdovu, krikščionybės priėmimas nepanaikindavo paklusnumo ir ištikimybės savo valdovui²⁶. Tiesa, ne visada ir ne visur taip yra buvę. Kaip rodo ypač Skandinavijos ir vakarų slavų genčių christianizacijos patirtis, nepavykus viso to užtikrinti, neretai valdovai būdavo nužudomi arba ištremiami²⁷. Sulig jų nužudymu ar ištrėmimu neretai būdavo užgniaužiama ir krikščionybė²⁸ (tai, beje, tinka ir Mindaugo atžvilgiu).

¹⁸ S. Runciman, *Dzieje wypraw krzyżowych*, Warszawa, 1987, t. 1, s. 86.

¹⁹ H. Putz, *Die geistlichen Ritterorden. Ihre Stellung zur kirchlichen, politischen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Entwicklung des Mittelalters*, Berlin, 1908 (fotograf. leid. 1977), p. 27. Plg. G. Duby, *Katedrų laikai. Menas ir visuomenė 980–1420*, Vilnius, 2004, p. 152.

²⁰ Петр из Дюэбурга, *Хроника земли Прусской* (подготовила В. И. Матусова), Москва, 1997, с. 224–225 (autore remiasi: O. Engels, „Zur Historiographie des Deutschen Ordens im Mittelalter“, *Archiv für Kulturgeschichte*, Köln, 1967, Bd 48, H. 3, S. 363).

²¹ R. Fletcher, *The barbarian conversion, From paganism to christianity*, New York, 1998, p. 398 (toliau – Fletcher...).

²² Fletcher..., p. 435–437.

²³ Fletcher..., p. 443.

²⁴ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, Vilnius, 1955, t. I, p. 59 (toliau – LIŠ...) (1387 II 22 Jogailos raštas).

²⁵ LIŠ..., p. 61 (1392 m. DLK Vytauto raštas tijūnams): „[...] kada pas jus (tijūnus – M. Š.) atvyks pats kunigas vyskupas su šiuo raštu ir su mano antspaudu, tada jūs, mano tijūnai, surinkite jam lietuvius, kurie nėra krikštyti, ir vyskupas juos pakrikštys, kaip jis norės“.

²⁶ Plg. Islandijos ir Norvegijos christianizacijai skirtą darbą – R. M. Karras, „God and man in medieval Scandinavia. Writing and Gendering the Conversion“, *Varieties of religious conversion in the Middle Ages* (ed. J. Muldoon), Gainesville, 1997, p. 102–105; 107; 109–110.

²⁷ Taip atsitiko su diduma vakarų slavų kunigaikščių: 1066 m. sukilimo metu buvo nužudytas labai aktyviai krikščionybę skleidęs Gotšalkas (Fletcher..., p. 436). Galbūt buvo nužudyti ir kitų genčių vadovai, tokie kaip Henrikas, abodritų „karalius“, vendų Menfredas-Hermanas (F. Lotter, „The crusading idea and the conquest of the region East of the Elbe“, *Medieval frontier societies* (ed. R. Bartlett, A. Mac Kay), Oxford, 1989, p. 281 (toliau – Lotter...)). Toks pat likimas ištiko ir Niklotą, kurio organizuotos misijos taip pat sukėlė pagonių pavaldinių nepasitenkinimą (ten pat, p. 298). Paskutiniaisiais trim atvejais tai buvo puiki proga Saksonijos hercogams, taigi ir imperijai, pradėti karo veiksmus prieš vakarų slavų gentis.

²⁸ Klasikinis pavyzdys – slavų kunigaikščio Gotšalko nužudymas 1066 m. Šiuo nužudymu prasidėjo pagonių vakarų slavų sukilimas, kurio metu buvo žudomi misionieriai bei konvertitai, nesutikę atsižadėti krikščionybės.

Tuo metu per krikščionybę gaunant išorinę valdžios legitimacijos formą, galima kalbėti apie kokybiškai svaresnę legitimaciją, kurią naujakrikštui suteikia ne „sava tauta“, bet išorės subjektai. Per šį suteikimą vyksta naujakrikšto valdžios pripažinimas, o per tai – naujakrikšto valdomo politinio darinio – valstybės – pripažinimas, kaip dabar pasakytume – tarptautiniu lygmeniu. Viso šio proceso baltų gentyse, išskyrus lietuvius, mes nematome.

Žinoma, galima papriekaištauti, esą per daug dėmesio skiriama christianizacijos politinėms aspiracijoms. Bet čia atsižvelgtina ne tik į tai, kad per christianizaciją buvo vykdoma politika, bet ir į tai, kokios buvo šio proceso išvados. Turime omenyje, kad šalia christianizacijos atsiradę kryžiaus karų doktrinos inspiruoti procesai nulėmė didžiosios dalies baltų nukariavimą. Šiuo atžvilgiu tokia vykdyta istorinių subjektų (popiežiaus, Vokietijos, iš dalies Lenkijos) politika baltų atžvilgiu pasiteisino, bet kliuviniu tapo lietuvių sukurtoji valstybė. Todėl toliau sekę įvykiai su Mindaugu buvo kitokio pobūdžio.

Visa, kas pasakyta, verčia suprasti christianizacijos politinės doktrinos susiklostymą kaip esminę problemą. Baltų arealo christianizacijos ankstyvasis laikotarpis (XI–XII a.) buvo lemiamas visiškai kitokios padėties ir pobūdžio, lyginant su vokiečių kolonizacijos pradžios aplinkybėmis. Tai, be abejo, verčia naujai peržiūrėti istoriografinius vertinimus. Pažymėtina, kad čia, kaip ir Perto Dusburgiečio *Kronikoje*, dažniausiai neatskiriama susilieja nukariavimas ir apsikrikštijimas²⁹.

Apskritai Mindaugo krikštas (kaip vėliau ir Jogailos) buvo to paties christianizacijos proceso į Baltijos jūros rytinę pakrantę dalis, tačiau akivaizdžiai „iškrentantis“ iš bendro visų baltų christianizacijos proceso, kuris vyko iki tol. Į tai atsižvelgtina sprendžiant klausimą, su kuo galima lyginti baltų ir Lietuvos christianizaciją.

Su kuo, arba christianizacijos regionalizavimas ir Lietuva

Nors senoji Lietuvos valstybė pretenzingai priskiriama Vidurio Europos regionui, regioninio tapatumo problemos beveik nesprendžiamos, teapsiribojama paverkšlenimu, esą Lietuva nepastebima kitų šalių tyrinėtojų³⁰. Bet problema yra ir ta, kad iki šiol neapsisprendžiama, kokiam geopolitiniam regionui priskirtina pati Lietuva ir visas baltų gyvenamasis regionas (mes nekalbame apie dabartinę Lietuvos savotišką blaškymąsi tarp Vidurio, Šiaurės ir Rytų Europos). Iki šiol lietuvių istoriografijoje tėra tik viena koncepcija, pagrindžianti Lietuvos priskyrimo prie Vidurio Rytų Europos galimybę. Turime omenyje Lietuvos pritaipimo prie lotyniškosios Europos koncepciją³¹. Šiuo atveju nelotyniškieji regionai atkrenta (žinoma, galima lyginti lotyniškąjį ir vadinamąjį bizantiškąjį regioną, bet tai tolesnių tyrimų kryptis).

Bet net turint omenyje šią koncepciją, vis dėlto galimi įvairūs regionalizavimo būdai. Išskirtini mažiausiai du regionai, su kuriais galime lyginti Baltijos jūros rytinio pakraščio christianizaciją. Tai apskritai visas Baltijos jūros regionas, į kurį įeitų ne tik Skandinavija (išskyrus Islandiją), bet ir Šiaurės Vokietija, Šiaurės Lenkija (kartu su visu Pamariu) ir dabartinės trys Baltijos valstybės (tai, kas vadinta Livonija, bei baltų gyvenamasis masyvas). Beje, šis didžiulis regionas šiek tiek primintų Viduržemio jūros regioną³². Ir vieną, ir kitą regioną geopolitiškai jungia jūra, kuri kartu yra ir komunikacinė, prekybinė, kultūros mainų vieta. Ir vieno, ir kito regiono atskiros geografinės erdvės įvairiais

²⁹ E. Maschke tai apima savo svarbaus darbo antraštėje: E. Maschke, *Der Deutsche Orden und die Preussen. Bekehrung und Unterwerfung in der preussisch-baltischen Mission des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1928.

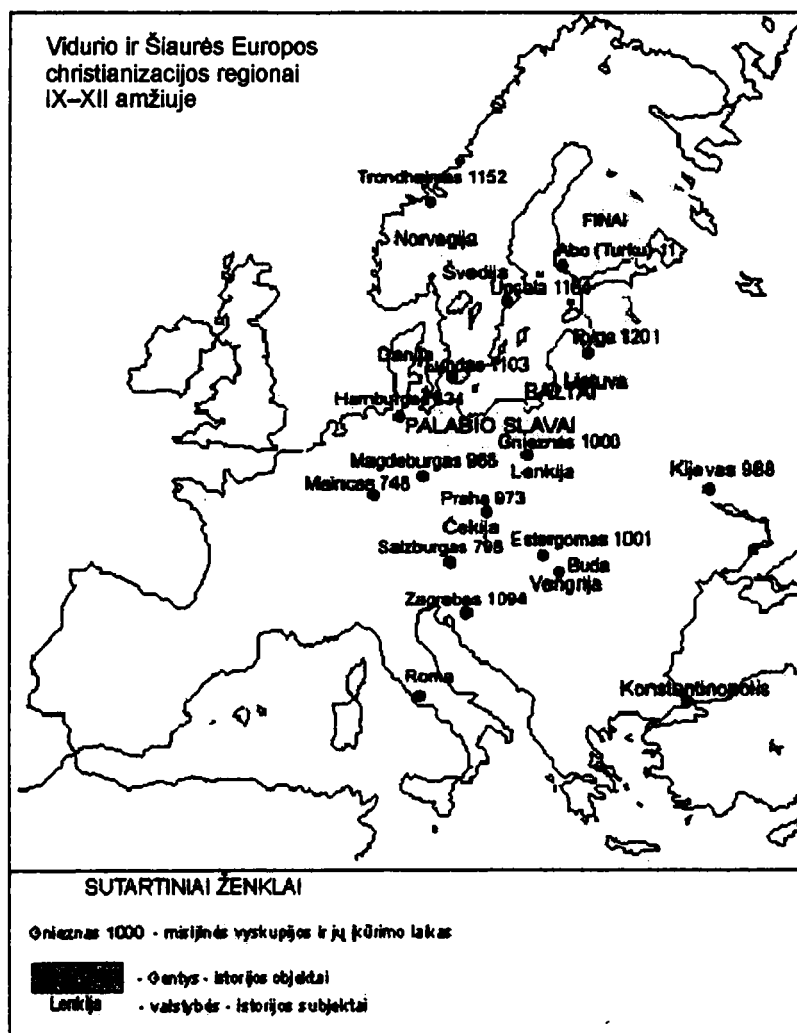
³⁰ J. Kiaupienė, „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Vidurio Rytų Europoje: diskusinės regiono modeliavimo problemos“, *Lituanistika pasaulyje šiandien: darbai ir problemos*, Vilnius, 1998, p. 9–26.

³¹ E. Gudavičius, „Europa ir Lietuva kultūros ir civilizacijos tipologijos požiūriu“, *Istoriografija ir atvira visuomenė*, Vilnius, 1998, p. 182–207; E. Gudavičius, „Pastumtos kortų kaladės“ dėsnis“, *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, nr. 4, p. 35–43.

³² Skandinavijos šalių istorikai, aptardami christianizacijos procesą, neretai Baltijos jūros regioną laiko nedalomu, nors ir skirtingo išsivystymo lygio savotišku Baltijos jūros pasauliu (aliuzija į F. Brodelio Viduržemio jūros pasaulį), plg. Blomkvist..., p. 11–15.

laikais buvo skirtingai išsivysčiusios, bet ir vienur, ir kitur matome tam tikras bendrybes, tam tikrus procesus, kurie leidžia regioną identifikuoti. Viena iš šių bendrybių, leidžiančių kalbėti apie Baltijos jūros regioną, yra christianizacija, tiesa, įvardijama įvairiais vardais (kaip europeizacija, Vakarų Europos ekspansija ir pan.³³).

Antrasis regionas – Vidurio Europa. Tiesa, šio regiono kontūrai sunkiau apibrėžiami. Tai lėmė keletas veiksnių: vienas iš svarbiausių – geopolitinės dabarties klišės bei nevienareikšmis šio regiono istorinis vertinimas. Pastarojo vertinimo kontekste vadinamasis Vidurio Europos regionas (Naujoji Europa³⁴) laikomas kažkokių masų tarp „tikrosios“ (Karolingiškosios) Europos ir Rusijos, taigi į šį regioną įeitų ne tik „tradicinės“ valstybės, tokios kaip Lenkija, Čekija ar Vengrija, bet ir Rumunija, Bulgarija, dalis Balkanų valstybių (pastarųjų christianizaciją lėmė ir bizantiškasis veiksnys). Bet akivaizdu, kad Lietuvos christianizacija lygintina su Šiaurės Vokietijos, Lenkijos, Čekijos ir Vengrijos christianizacija (žr. žemėlapi).

³³ Išsamiau apie šių terminų niuansus – Blomkvist..., p. 8–10; 21; 23–29.

³⁴ E. Gudavičius, „Naujoji Europa. Istorijos metmenys ir įžvalgos iki XVI a.“, *Lietuvos europėjimo keliais* (sud. A. Bumlauskas, R. Petrauskas), Vilnius, 2002, p. 17–29.

Baltijos jūros regiono christianizacija

Aptarkime pirmąjį regionalizavimo modelį. Visuotinai sutinkama, jog krikščionybė į Skandinaviją pradėjo plisti apie VIII–IX a., nors pirmuoju bandymu galime laikyti šv. Anskaro veiklą bei, kaip teigiama, specialiai šiaurės gentims sukrikščioninti įkurtą Hamburgo arkivyskupiją³⁵. Nors iki galo nesutariama, kokiais kanalais vyko pats christianizacijos procesas, kiek prie to prisidėjo pati vikingiškoji visuomenė ar net jos politinė-socialinė ir kultūrinė sąranga, matome, kad iš pradžių ir čia susidurta su istorijos objektais (tai pasakytina apie pačias ankstyviausias misijas). Kadangi Skandinavijos vikingiškosios visuomenės politinių lyderių aspiracijos buvo gerokai pažengusios į priekį, noras per krikščionybę legitimuoti savo valdžią (taigi per tai įeiti į krikščioniškųjų valstybių šeimą) buvo vienas iš indikatorių, lėmusių krikščionybės plėtrą³⁶. Vėliau šis procesas (tiesa, nevienodu lygiu ir nevienalaikiškai) apėmė visą Skandinaviją bei persimetė į Šiaurės Vokietiją, Pamarį (vakarų slavų teritorijas), o galiausiai į labiausiai nutolusią Baltijos jūros rytinę pakrantę – baltų gyvenamąjį masivą.

Pačioje Skandinavijoje (įskaitant ir Daniją) misionieriai susidūrė veikiau su istorijos subjektais, t. y. politinės legitimacijos siekiančiais karaliais. Vakarų slavų gyvenamojoje Pomeranijoje, Meklenburge, Brandenburge įkurtojoje vokiečių markoje bei Pamarėje buvo susidurta su istorijos objektais, t. y. gentimis ir jų politiniais lyderiais. Tiesa, ypač Pomeranijoje ir Meklenburge vakarų slavų (Palabio slavų) gentinė visuomenė buvo gerokai pažengusi į priekį, o jos diduomenė jau suvokė christianizacijos teikiamus privalumus, tačiau bėda ta, jog susidurta ne tik su pavieniais misionieriais, bet su tam tikra politine misijų programa (*renovatio imperii Romani* buvo viena iš programų), kuria pradėta dangstyti, norint įtvirtinti imperinės ekspansijos tikslus³⁷. Vėliau ši praktika buvo perimta ir Lenkijos valdovų Pamario atžvilgiu³⁸. Tai lėmė paties christianizacijos proceso nevienalytiškumą bei ilgumą chronologijos prasme. Kuomet buvo pereita prie baltų gyvenamojo arealo, vėl susidurta su istorijos objektais, kaip atsitiko vakarų slavų genčių (mes nekalbame apie Lenkiją ar Čekiją) bei dalies Skandinavijos atžvilgiu. Tačiau lietuviams įkūrus valstybę, lietuvių christianizacija toliau lygintina su Norvegijos, Švedijos ar Danijos christianizacija. Ir ten, ir Lietuvoje misionieriai taikė panašius savo veiklos metodus. Beje, tai pasakytina apie pačius ankstyviausius misionierių kontaktus su baltais ar vikingiška Skandinavijos visuomene. Pavyzdžiui, šv. Brunonas atlieka ugnies stebuklą, po kurio apsikrikštija Netimeras ir jo vyrai³⁹. Vienuolis Poppo atlieka išmėginimą su įkaitinta geležimi, po kurio krikštą priima Danijos valdovas Haroldas⁴⁰. Ir ten, ir Lietuvoje įtvirtinant krikščionybę buvo naikinama pagonybė ir jos atributai (tas pats procesas vyko ir Pomeranijoje bei Pamarėje), senųjų šventviečių vietose (tiesa, ne visose) buvo kuriamos bažnyčios⁴¹.

Kad šis regionas buvo galimai bendras christianizacijos proceso kontekste, atskleidžia ir archeologinė medžiaga⁴². Tai galiausiai rodo ir anksčiau krikščionybę perėmusių valstybių politinės aspira-

³⁵ J. T. Palmer, „Rimbert's Vita Anskarii and Scandinavian Mission in the Ninth Century“, *Journal of Ecclesiastical History*, 2004, vol. 55, nr. 2, p. 235–256.

³⁶ D. Skre, „Missionary activity in Early Medieval Norway. Strategy, organization and the course of events“, *Scandinavian Journal of History*, 1998, vol. 23, nr. 1/2, p. 2–5.

³⁷ Lotter..., p. 283–306. Plg. G. Labuda, *Fragmenty dziejów słowiańszczyzny zachodniej*, Poznań, 1975, s. 180–199.

³⁸ R. Bartlett, „The conversion of pagan society in the Middle Ages“, *History*, 1985, nr. 70, p. 187; 194–196.

³⁹ Žr. 14 nuorodą.

⁴⁰ P. Sawyer, „The process of Scandinavian Christianization in the tenth and eleventh centuries“, *The Christianization of Scandinavia* (ed. B. Sawyer, P. Sawyer, I. Wood), Alingsås, 1987, p. 69–70.

⁴¹ Flether..., p. 206; 213; 414–415; 441; 444; 448–449.

⁴² W. Duczko, „The missionary period of Christianization in Viking-ages Denmark and Sweden, *Castri Dominae Nostrae Litterae Annales*“, *Christianization of the Baltic region* (ed. J. Gąsowski), vol. I, Pułtusk, 2004, p. 126–142 (toliau – *Christianization...*). Plg. A. Pollex, „The change of burial rites of the Polabian Slaves“, *Christianization...*, p. 113–115. Tiesa, pastarasis autorius apie kryžiaus formos segių ar kitų krikščioniškų simbolių radimą kapuose nešneka, bet išskiria charakteringą laidojimo pasikeitimą rytų–vakarų kryptimi. Apie krikščioniškų simbolių radimvietes mūsų aptariamame regione t. p. žr. J. Staecker, „The Mission of the Triagle: the christianization of the Saxons, West Slavs and Danes in a comparative analysis“, *Archaeological review from Cambridge*, 2000, vol. 17, nr. 2, p. 102–113. Plg.

cijos kitų kraštų, dar tik įtraukiamų į krikščionybės orbitą, atžvilgiu (pirmiausia turimos omenyje Danijos misijinės pretenzijos į Pomeraniją bei Livoniją⁴³).

Į visa tai atsižvelgdami, galime bent jau preliminarai teigti, kad baltų genčių, kaip istorijos objektų, christianizacija lygintina su Baltijos jūros regiono Palabio slavų, Livonijos finougrų bei Skandinavijos istorijos objektais (pavyzdžiui, Suomija), tuo metu Lietuvos christianizacijos procesas lygintinas su Danijos, Norvegijos bei Švedijos (faktiškai ir Lenkijos) christianizacijos procesu. (Pirmiausia turime omenyje christianizacijos procesą, kurį į Baltijos jūros regioną nešė Vakarų Europos krikščionybė. Apie bizantiškosios krikščionybės įtaką šiam regionui nekalbame, nes tai atskiros darbo reikalaujanti problema).

Naujosios Europos christianizacija

Antrojo regionalizavimo modelio kontekste (į kurį įeina ir Šiaurės Vokietija bei Lenkija) mes matome panašius procesus. Ir šiuo atveju, laikantis istorijos objektų/subjektų dichotomijos, reikėtų lyginti vakarų slavų gentis su baltų gentimis, o Lietuvos christianizacijos procesą – su Lenkijos, Čekijos bei Vengrijos christianizacijos procesu. Visose šiose šalyse krikštytasi, nes taip liepė valdovai. Vakarų baltams, daliai rytų baltų, Palabio slavams, Livonijos finougrams krikštytis liepė ne savi valdovai ar politiniai lyderiai, o užkariautojai (apskritai turime konstatuoti, kad krikščionybės „nuleidimas iš viršaus“, ką ir matome, būdingas visam regionui į šiaurę nuo Alpių⁴⁴, skiriasi tik christianizacijos vykdytojai: vienas reikalas, kuomet ją vykdo „savas“ valdovas ar politinis lyderis (kad ir su sveltima misisionieriais), ir visai kitas reikalas, kuomet krikščionybę primeta užkariautojas).

Aiškumo dėlei galime iškirti kelis atvejus, kaip pasireiškia užkariautojų primetama christianizacija istorinių objektų atžvilgiu:

1) pagonių krikštas mainais į užkariautojų pagalbą tarpusavio rietenų metu (pavyzdžiui, 1219 m. žiemgaliai (tiksliau – jų dalis) sutiko krikštytis, nes vokiečiai žadėjo juos ginti nuo lietuvių ir kitų žiemgalių bei žadėjo padėti su jais kovoti⁴⁵);

2) pagonių krikštas kaip galimos taikos sudarymo sąlyga. Dažniausiai tokios taikos sąlygos pateikiamos po sėkmingo vokiečių riterių žygio. Žinoma, krikšto priėmimas reiškė ne ką kita kaip pasi-

lietuvišką medžiagą ir jos interpretacijos bandymą: Svetikas, „Rozetinės...“, p. 173–187. Be kryžiaus formos segių, kapuose atsiranda ir monetų, ko iki tol nebuvo Skandinavijoje, Baltijos jūros rytinėje pakrantėje ir Vidurio Europoje. Išsamiau: E. Svetikas, „Monetos XIV–XVII a. Lietuvos kapinynuose“, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1995, t. 11, p. 117–151. Plg. R. Jarockis, „Coins from 14th–17th Century Burials in Lithuania: Pagan relict or reflection of Christianisation and Monetization?“, *The European Frontier. Clash and Compromises in the Middle Ages. International symposium of the Culture Clash or Compromise (CCC) project and the Department of Archaeology, Lund University, held in Lund October 13–15 2000* (ed. J. Staecker), Lund, 2004, p. 235–238 (toliau – Jarockis, „Coins...“); R. Jarockis, „Christian coins in pagan graves? Artefacts, texts and research traditions“, *Interarchaeologia*, vol. 1: *Culture and material culture. Papers from first theoretical seminar of the Baltic archaeologists (BASE), held at the University of Tartu, Estonia, October 17th–19th, 2003* (ed. V. Lang), Tartu–Riga–Vilnius, 2005, p. 97–103 (toliau – Jarockis, „Christian coins...“). Tai aiškinama bizantiškosios krikščionybės įtaka Skandinavijai ir Baltijos jūros regionui (plg. Jarockis, „Coins...“, p. 235; 237; Jarockis, „Christian coins...“, p. 98; 102). Išsamiau apie tai – S. H. Fuglesang, „A Criticcal survey of Theories on Byzantine influence in Scandinavia“, *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8–14. Jahrhunderts* (ed. M. Müller-Wille), Stuttgart, 1997, p. 35–58 (toliau – *Rom und Byzanz im Norden...*). Plg. M. Müller-Wille, „Relations between Byzantium and the North in the Light of Archaeology. Some concluding remarks“, *Rom und Byzanz im Norden...*, p. 405–422.

⁴³ P. Rebane, „Denmark, the Papacy and Christianization of Estonia“, *Gli inizi del Cristianesimo in Livonia-Lettonia*, Roma, 1989, p. 175–201 (toliau – *Gli inizi...*). Plg. E. Anderson, „Early Danish missionaries in the Baltic countries“, *Gli inizi...*, p. 249–274.

⁴⁴ H. Boockmann, *Vokiečių ordinas. Dvylika jo istorijos skyrių*, Vilnius, 2003, p. 63.

⁴⁵ *Heinrici Chronicon...*, p. 156: „[...] Et ait episcopus (Rygos vyskupas Albertas – M. Š.) „si baptizari volueritis et leges accipere christianas, tunc vobis auxilium prebebitus et in fraternitatis nostre consorcium recipiemus“ Et dixerunt illi (turima omenyje žiemgaliai – M. Š.) „Baptizari quidem propter aliorum Semigallorum et Letonum ferocitatem non audemus, nisi missis viris tuis ad nos in castrum nostrum ab illorum impugnatione nos tuearis [...]“.

davimą vokiečių valdžiai. Štai tais pačiais 1219 m., Estijoje nusiaubus dalį žemių, tų žemių žmonės ėmė prašyti pasigailėjimo ir taikos, sutikdami krikštytis ir pasiduoti vokiečių valdžiai⁴⁶;

3) kuomet pabėgama pas vokiečius ir priimamas krikštas mainais į pasidavimą ir apsaugą (nere-tai tuomet sutariama, kad sėkmės atveju pabėgėlis perleis dalį (ar visas) savo žemių Ordinui). Klasi-kinis pavyzdys pateikiamas anonimo parašytoje Eiliuotojoje Livonijos kronikoje, kuomet aprašomas pabėgusių lietuvių didžiūnų Dučio, Migerino ir Gineikos pasidavimas Livonijos ordinui ir jų krikš-tas⁴⁷.

Užkariavimų politika buvo lemiamas veiksnys, pakreipęs šių genčių christianizaciją kitokia linkme, nei kad buvo su valstybiniais junginiais, jiems atstovaujančiais valdovais ir diduomene, nors krikšto eiliškumas, kuomet krikštijasi valdovas arba politinis lyderis, po to „jo žmonės“ ir tik tada visi kiti, lieka nepakitęs⁴⁸. Beje, šios pastabos tinka kalbant ir apie Baltijos jūros regioną. Apskritai Pala-bio slava bei Pamario slava kartu su baltiškuoju regionu gali įeiti tiek į Vidurio Europos, tiek į Balti-jos jūros (arba Šiaurės Europos) regioną.

⁴⁶ *Heinrici Chronicon...*, p. 160: „Et postquam graviter nimis diebus quinque totam terram illam percusserunt et milia multa populorum interfecerunt, venerunt tandem ad nos seniores provinciarum [...] suppliciter pro pace petentes. Et ait Rodolfus, fratrum milicie magister: „Si ergo volueritis baptizari et eundem Deum unum christianorum nobiscum colere, pacem illam [...] Et placuit eis verbum et statim promiserunt omnia christianitatis iura cum baptismo Rigen-sium se fideliter accepturos“.

⁴⁷ *Mindaugo knyga...*, p. 238–239 (Eiliuotoji Livonijos kronika): „[...] Jei gyvi mes likti norim / Su vaikais ir žmonomis / Reikia mums priimti krikštą [...] Save apsaugoti norėjo / Išleities kitos nebeturėjo / Kaip prie krikščionių prisidėti / [...] „Mus karalius (Mindaugas – M. Š.) su savo jėga / Iš krašto išvaryti nori / Leiskit mums čia (Rygoje, pas magistrą – M. Š.) pasilikti / Dievo jūsų vardu prašom / Mes prie jūsų ir krikščionių pageidaujam prisidėti [...]“.

⁴⁸ Tai akivaizdžiai parodo Eiliuotoji Livonijos kronika, žr.: *Mindaugo knyga...*, p. 200: „[...] gyveno / Vienas toks nar-sus pagonis / Jis turėjo Kaupo vardą / Pirmas priėmė jis krikštą [...] / Ir žymi dalis draugų jo / Ir kitų taip pat pagonių / Daug atėjo pas Meinhardą / Ir jie ėmė šventą krikštą“. Pasakymas „pirmas priėmė jis krikštą“ gali reikšti, kad Kaupas buvo vienas pirmųjų didžiūnų, priėmusių krikštą, bet net ir šiuo atveju krikšto seka akivaizdi: pasikrikštija Kaupas su savo „draugais“, o po to visi kiti žmonės. Žinoma, tie kiti žmonės buvo Kaupo pavaldiniai.

Christianizacijos veiksmų nustatymas

Tai turėdami omenyje, galime išskirti kai kuriuos (toli gražu ne visus, bet, mūsų manymu, svarbiausius) veiksmus, lėmusius vienokią ar kitokią christianizacijos proceso kryptį (ar baigtį), kuriais įmanoma vieno ar kito regiono modeliavimo galimybė:

Christianizacijos veiksmų	N	D	Š	L	Č	Vrb	Lt	Ps	Lf
1. Krikščionybė nuleidžiama „iš viršaus į apačią“:									
a) valdovo ir jo pavaldinių krikštas	+	+	+	+	+	+	+	+	+
b) politinių lyderių ir jų „žmonių“ krikštas	+	+	+	+	+	+	+	-	-
2. Valdžios legitimacijos siekis	+	+	+	+	+	+	+	-	-
3. Krikščioniškos valstybės kūrimas									
4. Pagonybės naikinimas:	+	+	+	+	+	+	+	+	+
a) pagoniškų sakralinių vietų pavertimas krikščioniškomis	+	+	+	+	+	+	+	+	+
b) krikščioniškų gyvenimo normų ir papročių laipsniškas įdiegimas (net įstatymais)	+	+	+	+	+	+	+	+	+
c) sinkretizmas	-	-	-	-	-	-	-	+	+
5. Patekimas į kitų politinę priklausomybę	+	+	+	+	-	+	-	-	+
6. Savarankiškų bažnytinių provincijų sukūrimas ⁴⁹	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7. Kryžiaus karai ⁵⁰ prieš pagonis (apostatus)									
8. Prievaratos elementai									

Paaškinimai: N – Norvegija, D – Danija, Š – Švedija, L – Lenkija, Č – Čekija, Vrb – Vakarų ir dalis rytų baltų, Lt – Lietuva, Ps – Palabio slavai, Lf – Livonijos finougriai.

Christianizacijos veiksmų geografija

Lygindami christianizacijos veiksmus, akivaizdžiai matome, kur ir kokiame geografiniame lygmenyje esti panašumų ar skirtumų. Kai kurie iš veiksmų yra būdingi visoms lyginamoms šalims ar

⁴⁹ Mindaugui pavyko sukurti priklausomą tik nuo popiežiaus Lietuvos vyskupiją, tačiau ji neigavo tęstinumo. Jogailos vykdytos christianizacijos metu įkurtos Vilniaus (faktiškai iš karto) ir Medininkų (truputį vėliau) vyskupijos buvo įtrauktos į Lenkijos Gniezno arkivyskupiją. Užkariautoms Livonijos žemėms buvo įkurta atskira Rygos arkivyskupija.

⁵⁰ Procesui įvardyti vartojame terminą *kryžiaus karai*, o atskiram žygiui nusakyti – *kryžiaus žygis*.

kraštams (pavyzdžiui, pagonybės naikinimas, šio proceso įvairios formos, prievartos elementų buvimas christianizacijos procese bei krikščionybės nuleidimo „iš viršaus“ veiksnys, tiesa, pastarojo formos buvo lemtingos tiems kraštams, kurie dar nebuvo tapę istorijos subjektais). Kiti veiksniai yra būdingi arba istorijos objektams, arba istorijos subjektams. Retkarčiais vienas ar kitas veiksnys susiečia vietomis tarp istorijos subjektų ir istorijos objektų.

Problema yra dėl kryžiaus karų veiksnio. Nors Lietuva tapo istorijos subjektu, jos christianizacija pasisuko kita kryptimi, kuria pajudėjo ir tokios šalys kaip Čekija, Lenkija, Vengrija, Norvegija, Danija ar Švedija, tačiau jai nepavyko išvengti kryžiaus karų veiksnio. Tuo metu Palabio slavai, skirtingai nuo kitų istorijos objektų, išvengė šio veiksnio (garsusis kryžiaus žygis prieš Palabio slavus tebuvo epizodas, kuris neigavo tęstinumo, pagaliau tarp Palabio slavų nebuvo įkurdinti jokie kariniai ordina, siekę savos valstybės, kaip atsitiko su Vokiečių ordinu ir jo atšaka Livonijoje). Nors kryžiaus karų veiksnys Lietuvą palietė, christianizacijos rezultatas buvo analogiškas kitų istorijos subjektų christianizacijos proceso rezultatams: vyko derybos dėl krikšto (Lietuvos valdovas Jogaila krikščionimi tapo per vedybas), gaunama valdžios legitimacija – karūna. Lietuvoje suveikė beveik visi istorijos subjektus liečiantys christianizacijos veiksniai, išvardyti lentelėje.

Lietuvai, kaip ir Čekijai, nepavyko gauti savarankiškos bažnytinės provincijos. Tiesa, to iš karto nepavyko nei Švedijai, nei Danijai, tačiau Lundo ar Upsalos arkivyskupijos buvo įkurtos dar tebesitęsiant christianizacijos procesui šiose šalyse. Arkivyskupiją gavo ir Čekija, bet christianizacijos procesui šioje šalyje jau pasibaigus, nors įkurti savarankišką metropoliją bandė dar Pšemislidai. Lietuva (išskyrus Mindaugo bandymą), negavo savarankiškos arkivyskupijos.

Kalbėdami apie christianizacijos veiksnius, turime atsižvelgti į tai, kad ne visi jie buvo vienalaikiai. Štai kryžiaus karų veiksnys atsirado XIII a. pr., kuomet daugelis Naujosios Europos šalių jau buvo gerokai pažengusios į priekį christianizacijos keliu (tiksliau, daugeliui jų christianizacijos procesas buvo besibaigiantis). Bet didžiuma veiksmų, nors ir buvo nevienalaikiai, tačiau sinchroniškai kartojosi naujai christianizacijos paliečiamuose kraštuose, priklausomai nuo to, kokį statusą jie įgydavo (ar tai buvo istorijos objektai ar subjektai).

Taigi **darbinė išvada**, atsakant į klausimą, kas su kuo yra lygintina aptariant christianizacijos procesą, būtų tokia: istorijos objektai lygintini su istorijos objektais, savo ruožtu istorijos subjektai – tarpusavyje. Žvelgiant per geografinę-regioninę prizmę, Lietuvos christianizacija lygintina su Skandinavijos šalimis, iš dalies su Lenkija (jeigu Lietuvą matysime kaip Baltijos jūros regiono dalį), arba su Lenkija, Čekija ir Vengrija (jeigu Lietuvą matysime Vidurio Europos regione). Savo ruožtu baltikajį gyvenamąjį arealą (išskyrus lietuvių), galime lyginti su Palabio slavais, Pamariu bei Livonijos finougrais.

Kaip, arba lyginamosios analizės paieškos

Anksčiau nurodytos darbinės išvados neturėtume suprasti tiesmukai, kaip ji gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Istorijos objektų lyginimas su objektais, o savo ruožtu subjektų tarpusavyje – tai ne kas kita kaip tas pats „vidinis“ lyginimas, tik vietoje baltų genčių tarpusavio lyginimo susiduriame su istorijos objektais/subjektais. Tokią darbinę išvadą reikėjo priimti tik tam, kad būtų įmanoma atlikti diferencinę identifikaciją. Jau pati lentelė, išskirianti christianizacijos veiksmų pasiskirstymą tarp skirtingų geografinių bei istorijos objektų/subjektų vienetų, parodė tam tikrus tarpusavio skirtumus, kurių tolesnis lyginimas pereiną į tai, ką pavadiname „išorine“ komparatyvistika.

Šiuolaikinėje istoriografijoje galime išvelgti bent jau porą komparatyvistinių kryptų: šiuolaikinę lyginamąją istorinę sociologiją su įvairiomis jos atšakomis bei vadinamąją Europos lyginamąją medievistiką. Nesiimdami jų analizuoti (tam reikėtų atskiros studijos), turime pripažinti, kad komparatyvistikos samprata nėra vienareikšmiška⁵¹. Tai paaiškinama tuo, kad, viena vertus, komparatyvisti-

⁵¹ P. J. Geary išskiria du pagrindinius lyginimo būdus: 1) skirtingų atvejų lyginimas; 2) vienodų atvejų lyginimas (tradicinis lyginimas, būdingas kultūrinei ir lingvistinei antropologijai). Išsamiau žr. – P. J. Geary, „Vergleichende

kos uždavinys yra tam tikrų skirtingų vienetų bendrybių nustatymas ir analizavimas. Kita vertus, ypatingas dėmesys skiriamas atskirybėms. Šiuo atveju galima (ir skatinama) lyginti kuo įvairesnius, vieną į kitą (bent jau iš pirmo žvilgsnio) nepanašius regionus, procesus, istoriografinius lūžius ar įvykius. Dar geriau būtų, jeigu lyginami objektai būtų ne tik skirtingi, bet ir iki šiol skirtingai traktuoti⁵². Šnekanant apie baltų (Lietuvos) christianizacijos procesą, reikėtų pripažinti, kad jis buvo viso christianizacijos proceso, vykusio Naujojoje Europoje (įskaitant ir Skandinaviją) dalis, tad čia reikėtų kalbėti apie istorinių procesų variantiškumą, ko neatmeta ir lyginamųjų tyrimų metodologija⁵³. Darbinėse išvadosė išskyrėme du variantus, kaip pagrindą imdami istorijos objektų/subjektų dichotomiją. Identifikavę šiuos du christianizacijos variantus, galime kalbėti ir apie jų tarpusavio lyginimą (siekiant nustatyti ne tik bendrybes, bet ir skirtumus).

Šis lyginimas gali turėti bent jau dvi tolesnių tyrimų ateities perspektyvas: arba šis lyginimas neperžengia deskriptyvinio lyginimo slenkščio (kuomet įvestus elementarius statistinius (ir kitokius) veiksnus galima lyginti tarpusavyje)⁵⁴, arba lyginimas skirtas tam tikroms iš anksto iškeltoms hipotezėms tikrinti⁵⁵. Tad klausimas, *kaip* galima lyginti baltų (Lietuvos) christianizacijos kontekste, lemia (ir nulemia) tolesnių tyrimų rezultatus.

Jeigu imsime deskriptyvinio (aprašomojo) lyginimo, pagrindinis uždavinys būtų bendrybių ir skirtumų išsiaiškinimas (kokie christianizacijos veiksniai kuriam regione yra panašūs ar skirtingi, galbūt dar svarstyti, kaip vieni ar kiti veiksniai lėmė vienokį ar kitokį christianizacijos variantą). Toks aiškinimas neperžengtų pozityvistinės istoriografijos propaguojamo naratyvinio pasakojimo rėmų. Jeigu lyginimas skirtas iš anksto iškeltoms hipotezėms tikrinti, tuomet ir rezultatai galimi visiškai skirtingi. Be to, taikant šį lyginimo variantą, reikėtų turėti pačias hipotezes, jas generuojančius veiksnus (galimus atvejus), numanyti galimus šių veiksmų tarpusavio ryšius ir pan. Žinoma, lietuviškojoje istoriografijoje neigiamai žiūrint į hipotezes, jas faktiškai prilyginant fantazijoms⁵⁶, pastarasis lyginimo metodo variantas yra problemiškas ir net pavojingas bent jau tam autoriui, kuris kelia tokio pobūdžio problemas.

Mūsų atveju reikėtų pasisakyti už antrąjį komparatyvistikos sampratos variantą, kuomet iškelta hipotezė yra tikrintina lyginamuoju metodu. Šiuo atveju keltinas klausimas, ne kokie christianizacijos veiksniai yra panašūs ar skirtingi viename ar kitame regione, bet kokie veiksniai nulėmė vienokius ar kitokius skirtumus bei kodėl atsitiko taip, o ne kitaip.

Turint prieš akis istorinių objektų/subjektų dichotomiją, keltinas svarbus klausimas, kodėl ir kaip vienu atveju suveikė vienoks christianizacijos variantas, o kitu atveju – jau kitoks. Keltina hipotezė, kad christianizacijos procesą paveikė kryžiaus karų veiksnys bei nukariavimų politika. Bet, kita vertus, atkreiptinas dėmesys į tai, kad pastarieji veiksniai turėjo įtakos istorijos objektų atžvilgiu, da-

Geschichte und sozialwissenschaftliche Theorie“, *Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs. Zwanzig internationale Beiträge zu Praxis, Problemen und Perspektiven der historischen Komparatistik (Europa im Mittelalter. Abhandlungen und Beiträge zur historischen Komparatistik)* (ed. M. Borgolte), Berlin, 2001, Bd 1, p. 32–33. T. Skocpol ir M. Sommers išskiria tris įmanomus lyginimo būdus: 1) makroanalitinis lyginimas; 2) paralelių ieškojimo metodas; 3) kontrastų išryškavimo metodas. Išsamiau žr. – T. Skocpol, M. Sommers, „The uses of comparative history in macrosocial inquiry“, *Social Revolutions in the Modern World*, Cambridge, 1994, p. 73–82. Apie A. Lijpharto bei Ch. Ragino požiūrius į lyginamąjį metodą žr.: Z. Norkus, „Lyginamasis metodas ir daugiopio konjunktūrinio priežastingumo problema“, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija*, 2002, nr. LII, p. 80–81 (toliau – Norkus...).

⁵² M. Borgolte, „Europos lyginamosios medievistikos būklė ir perspektyvos“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2003 metai*, Vilnius, 2004, nr. 1, p. 141 (toliau – Borgolte...).

⁵³ Borgolte..., p. 145.

⁵⁴ Norkus..., p. 81.

⁵⁵ Norkus..., p. 80; 82–83.

⁵⁶ J. Skirius, „Istoriko santykis su istoriografija (kai kurios problemos)“, *Istoriko atsakomybė* (sud. N. Asadauskienė, E. Kriščiūnas, A. Ragauskas), Vilnius, 2002, p. 111: „Faktinės medžiagos neturėjimas arba net ribotas jos kiekis neišvengiamai verčia fantazuoti (arba geriausiu atveju – kurti hipotezes) [...]“.

rydami išimtį Lietuvai, kuri tapo istorijos subjektu. Šiuo atveju christianizacijos procesą paveikė ne tik išorės veiksniai (Vokiečių ordino atsikraustymas į Baltijos jūros rytinę pakrantę, kryžiaus karų pasislinkimas į tą patį regioną ar Vokietijos veržimosi į rytus leitmotyvas, Lenkijos ar Danijos ekspansija), bet ir vidiniai, nulėmę skirtingus vakarų ir rytų baltų raidos kelius. Pastarieji veiksniai ėmė ryškėti dar prieš christianizacijos procesą. Gali būti, kad christianizacijos procesas šiuos skirtumus tik paryškino.

Šiuo atveju geografinių ir chronologinių ribų išplėtimas, naujos medžiagos (faktų, įvykių ar procesų) naudojimas neleistų kelti klausimų, kodėl Lietuva, kaip istorijos subjektas, išgyveno kryžiaus karų epochą, ar kryžiaus karai buvo christianizacijos sudėtinė dalis, ar kažkoks kitas veiksnys, nulėmęs ne christianizacijos proceso variantiškumą, o skirtingus krikščionių ir pagonių tarpusavio santykius. Ko gera, neužtenka konstatuoti, kad kryžiaus karų veiksnys Lietuvą palietė dėl to, kad ji per vėlai išitraukė iš christianizacijos procesą arba kad kitos Naujosios Europos šalys nesusidūrė su Vokiečių ordinu, kad jos „spėjo“ anksčiau priimti krikščionybę (žinoma, čia svarbi centro ir periferijos dichotomija). Mindaugo krikšto atvejis rodo, kad toks aiškinimas yra paviršutinis, o galbūt net ir klaidingas. Pagaliau Jogailos krikšto atveju matome, kad Lietuvos christianizacijos proceso išvados buvo panašios kaip ir kitų istorijos subjektų. Taigi skirtingi veiksniai vis dėlto nulėmė vienodą rezultatą, bet šis „vienodumas“ suprantamas tik istorijos subjektų kontekste. Bet kaip tai paaiškinti? Taip pat neužtenka konstatuoti, kad lietuviai „spėjo“ sukurti savo valstybę jau kraustantis į Baltijos jūros rytinę pakrantę Vokiečių ordinui, o kitos baltų gentys – ne. Kryžiaus karų veiksnys palietė išimtinai visą Baltijos jūros rytinę pakrantę, neatsižvelgiant į tai, ar buvo sukurta viena, ar kita baltų valstybė (juk Lietuvos valstybės atsiradimas neeliminavo Kryžiaus karų veiksnio). Kita vertus, Lietuvos valstybės sukūrimas nulėmė kitokią nei visų kitų baltų christianizacijos proceso raidą. Būtent pastaruosius teiginius galima tikrinti lyginamuoju metodu, kuomet arba patvirtinama, arba paneigiama išsikeltoji hipotezė.

Išvados

Atsakant į straipsnio pradžioje iškeltus klausimus, darytinos šios išvados:

1) baltų gyvenamojo arealo christianizacijos procesas buvo nevienalytis: kai kurie išskirti christianizacijos veiksniai (pvz., valdžios legitimacijos siekis, krikščioniškos valstybės kūrimas) verčia manyti, kad lietuvių christianizacija „iškrenta“ iš bendro baltų christianizacijos proceso. Tai atsitiko todėl, kad lietuviai sukūrė savo valstybę (tapo istorijos subjektu), tuo metu kiti baltai – ne.

2) Lietuvos christianizacijos procesas geografiniu požiūriu lygintinas arba su Baltijos jūros regiono išskirtais istorijos subjektais, arba su Vidurio Europos istorijos subjektais, tuo tarpu baltų gyvenamasis masyvas – su tų pačių regionų istorijos objektais. Žinoma, neatmestina galimybė lyginti istorijos objektą su istorijos subjektu, bet tuomet lieka nepaaiškintas Lietuvos „iškritimo“ veiksnys. Norint jį paaiškinti, neišvengiamai reikia imtis tų analogijų, kurios matomos kitose valstybėse.

3) Iki šiol kalbant apie baltų (Lietuvos) christianizacijos procesą buvo apsiribojama aprašomuoju „vidiniu“ lyginamuoju metodu, kuomet baltų gentys būdavo lyginamos tarpusavyje, net nebandoma išskirti christianizacijos veiksnio. Regionalizacija taip pat nereikia, kad galima ir įmanoma atsisakyti aprašomojo lyginimo. Formuluoiant ir nagrinėjant išsikeltą hipotezę šis komparatyvistinis metodas netinka.

Christianization process of Lithuania and other Balts: what, how and whom with it might be compared?

Summary

The Christianization of Lithuania is identified with the Christianisation of Balts tribes in the Lithuanian historiography. But there are reasons to believe that the process of Christianization of Lithuania took place another way, than in cases of other Balts tribes. Lithuanians founded their own State, and at that time other Balts tribes – didn't. So, Lithuania in the process of Christianization was *subject*, and other Balts tribes – *object of history* at that time (they were conquered and Christianised by force).

Therefore the Christianization of Lithuanian State is advisable to compare with process of Christianization in North European States (Denmark, Sweden), or in Central European States (Poland, Czechia, Hungary). At that time it is possible to compare the process of Christianization of other Balts tribes with the same Christianization process of Finns, Estonians and Livs (in the North Europe) or Vends (West Slavs or Palabian Slavs) and Pomeranian tribes in the Central and Central Eastern Europe. Lithuanians established the Christian State during this process of Christianization. Becoming as a kingdom in the middle of 13th century, Lithuania received the international recognition on honourable terms. Some time later, in the end of 14th century, Grand Duke of Lithuania Jogaila became as a king of Poland, and Lithuania was recognised internationally as the Christian State again. At that time other Balts tribes were conquered by the Teutonic Knights, as well as the German conquered the lands of Palabian Slavs (between the Elbe and Oder). The same way Poland conquered the Pomeranian lands, Sweden and Denmark started the expansion to the Finland and Estonia. Establishing factor of Christianisation (Christian state establishment, struggle against paganism, foundation of bishoprics and parishes, letting down Christianity 'from above to down' etc.) give us possibility to define, whether of those factors were fatal for the *subjects*, either for the *objects of history*. It explains why the establishment of Lithuanian State determined the specific way of Christianization process here.